

# Pusztafogacs

## — Egy puszta felemelkedése, majd eltűnése a térképről

*Urbán Márta*

*Egri Főegyházmegyei Levéltár — Pázmány Péter Katolikus Egyetem*

*Történelemtudományi Doktori Iskola*

*— PhD-hallgató, történész, levéltáros*

### *Pusztafogacs korai története*

Pusztafogacs neve 1323-ban szerepel először az okleveles forrásokban, Mohács előtt lakott falu volt, de 1549-ben már elnéptelenedett.<sup>1</sup> Az elpusztult település Tarnaméra határában feküdt, a mai térképeken északi határa mentén folyik a Kis-Tarna (Holt-Tarna). Létezésének időszakában Fogacs az Öreg-Tarna bal partjára települt. Pusztafogacs területe alföldperemi sík terület, az erdőirtások helyén mezőgazdasági művelés folyt, főleg állattenyésztés.<sup>2</sup>

Fogacs, a hajdani népes középkori falu a 15. század közepén lakatlan pusztává vált. Földesurai többé nem népesítették be jobbágysággal, hanem határai között majorüzemet alakítottak ki. Ez volt a magva a későbbi mérai majoroknak. A 18. század elején már a falu határában is létrehozták a földesurak saját majorságait, de ebben az időben a majorokban főleg állattartással foglalkoztak, ezért a földeken az állatállomány, a juhnyájak, marhacsordák és a ménesek tartásához szükséges gabonát termesztettek. 1754-ben az Almásy és Hellebrot családok, valamint Sütő János, Országh Pál és Gergely tartottak fel majorüzemet Fogacson és Mérán. 1770 körül már a gabonatermesztés volt a majorbeli gazdálkodás fő tevékenysége, s egyre több határrészt foglaltak el a földesurak. Az úrbérrendezést követően minden olyan határterület, amely nem a jobbágság használatában volt, a majorság kezelésébe került. Az 1788-as II. József-féle felmérés szerint Fogacs pusztán az Almásy család összesen 400 kat. hold szántóföldön, Méra határának majorsági tábláin pedig Almásy Pál 283 kat. hold szántóföldön folytatott majorsági gazdálkodást. A kisszámú uradalmi cselédség főleg a majorok állatait gondozta, míg a szántást, vetést, boronálást, aratást, szénagyűjtést főleg a jobbágyok végezték.<sup>3</sup>

<sup>1</sup> DERCSÉNYI—VOIT 1978: 607.

<sup>2</sup> HUSZÁR 2002: 228.

<sup>3</sup> SZECSKÓ 2000: 39–40.

Fényes Elek 1837-es leírása szerint Fogacs Boconádhoz tartozott, fél óra járásra, lakossága 219 fő római katolikus volt; juhtenyéssel foglalkoztak; földesura pedig gr. Almásy Ignác, Almásy Emánuel, István és Károly voltak.<sup>4</sup>

### *A fogacsi kápolna és az egyházközség története*

A fogacsi kápolnát 1766-ban építette Almásy János. Jó leírást ad róla az 1819-es canonica visitatio. Szilárd anyagból épített kápolna, ötször 2½ öl<sup>5</sup> belső mérettel egy füves dombon állt. Kis tornyában egy harang lakott, a falazott szószerk kívül esik a kápolna oldalán, kiáll a falból, erre és a kis oratóriumra kívülről lépcső vezet fel. Karzat nincs. Kis sekrestye van a bal oldalon. Nepomuki Szent János oltárát fából faragott szobra díszíti.<sup>6</sup>

A kápolna főhomlokzata előreívelő szemöldökgyámos, zárköves keretezésű barokk bejáratú. Közvetlenül a kapukeret fölött fekvő ovális, szalagkeretes, zárköves ablak, kétoldalt a főhomlokzaton faltükrök, dísztelen oromfal. A tetőn, a főhomlokzat fölött kis bádofedésű, hagymasisakos torony látható.<sup>7</sup>

Az egyik legfontosabb papi személy Pusztafogacs életében Faigel Pál<sup>8</sup> volt, aki 1838-ban boconádi lelkész lett,<sup>9</sup> majd Fogacson a remetelakot<sup>10</sup> pusztai iskolává alakította. Erről tanúskodik az egyházmegye elemi tanügyi jelentése 1861-ből, miszerint az Alsó-hevesi esperességben nyolc anyaegyház (plébánia) volt, mindegyik rendelkezett elemi iskolával, de a leányegyházak (filiák) közül csak hatnak volt iskolája. Három helyen, köztük Pusztafogacson nem volt az iskolának saját épülete, a remetelakot használták ingyen.<sup>11</sup>

A kápolnát Almásy János örököse, Almásy Manó az 1857-ben történt telekkönyvezés alkalmával mint tulajdonát birtokba vette. Az akkori boconádi plébános, Faigel felszólította, hogy a kápolnát és a körülötte fekvő területet adja ki, és külön telekkönyveztesse, de ő ezt megtagadta. Ez ellen nem tehetett semmit, mint törvényes birtokával szabadon rendelkezhetett, a kápolna fenntartásáról maga gondoskodott.<sup>12</sup> Almásy Manó a következő években eladósodott, így az egri ájtatos alapítványi hivatal tulajdonába került a kápolna az egész birtokkal, a területet az alapítványi hivatal eladta.<sup>13</sup>

<sup>4</sup> FÉNYES 1837: 218.

<sup>5</sup> Egy öl: 1,9 méter, tehát a kápolna hossza mai mértékben 4 méter 75 cm.

<sup>6</sup> HU-EFL-AN Egyházlátogatási jegyzőkönyvek. Canonica Visitatio. 1819.

<sup>7</sup> Ma is ugyanígy néz ki a műemléki védelem alatt álló kápolna.

<sup>8</sup> Faigel Pál (1802–1871) magyar író. Született 1802-ben. Pappá szenteltetése után nemsokára Pyrker László egri pátriárka-érsek által aduáriussá neveztetett azon meghagyással, hogy a magyar jogtant is tanulja; ezután az érsek udvari papja, majd azután gyöngyösi segédlelkész lett, s már ekkor megpendítette hírlapok útján a jó és olcsó könyvkiadó-társulat eszméjét.

<sup>9</sup> Az 1800-as évek közepéig egyházigazgatásilag Boconádhoz tartozott.

<sup>10</sup> A források szerint a kápolna közelében volt egy lakóépület, az úgynevezett remetelak. Volt olyan időszak, amikor ténylegesen remete élt ott, más időszakban a kápolna gondnoka.

<sup>11</sup> *Statistikai Közlemények* 1863: 108.

<sup>12</sup> HU-EFL-AN. Par. Tarnaméra 1322/1888.

<sup>13</sup> Uo.

A következő évtizedekben több olyan tehetős Fogacshoz kötődő személy volt, aki alapítványi támogatással járult hozzá a kápolna fenntartásához. Özv. Rády Sándorné Kakuk Klára 1891-ben a fogacsi kápolna szükségleteire 100 forint alapítványt tett.<sup>14</sup>

A következő évben a jászdósai közbirtokosság tulajdonát képező pusztafogacsi részen lakó Juhász József és társai az egri érseknek kérvényt nyújtottak be, hogy egyháziilag csatolja Jászdózsához vagy Pusztaszentandrás<sup>15</sup> a területet.<sup>16</sup>

Az 1892-es állapot szerint Fogacs pusztán 33 dósai birtokosú tanya volt, illetve a területen elhelyezkedett két nagyobb, népesebb majorság is, a Bischitz és Ledniczky-féle birtok. Csak azok kívántak Szentandrás<sup>15</sup>hoz, Dósához vagy Erkhez csatlakozni, akik a dósai részen laknak, és ezek is csak azon okból, mert soknak találták a tarnaméri plébánosnak, kántornak és harangozónak a hívek által fizetendő párbért. A másik ok pedig az volt, hogy az e tanyákon lakók az év csak kis időszakában tudtak jól közlekedni Tarnaméra felé a járhatatlan, sáros utak miatt, Szentandrásra pedig a homokos talajon bármikor.<sup>17</sup> A Bischitz- és Ledniczky-féle népes majorsági hívek részéről semmi ilyen mozgalom nem történt.<sup>18</sup> Fogacson akkoriban 78 tanköteles gyermek volt, ezért a fogacsi kápolna táján iskola építését és tanítóállomás szervezését kezdeményezte a mérai lelkész. Ledniczky István és Bischitz Artúr hozzá is járult, illetve anyagi támogatást is ajánlottak.<sup>19</sup>

1894-ben Tarnaméra község elöljárósága határozatában nem támogatta a külön iskola felállítását a tanyák szétszórtsága miatt. Ellenben a tanyai tankötelesek egy része alkalmas időben a községben levő iskolába járhatna, mivel a községben a második tantermet is megnyitották, így a tanyasi gyermekek is elhelyezhetők. Ennélfogva e tanyák birtokosai ugyanazon arányban kötelesek voltak hozzájárulni a községi iskola fenntartásához, mint a községbeli lakosok és birtokosok, mindaddig, amíg külön tanyai iskolát nem sikerül létrehozni.<sup>20</sup>

1899-ben Ledniczky István fogacsi földbirtokos és a Fogacson lakó jászdósai gazdák Hevesen értekeztek a Méráról való leválás ügyéről. Legfőbb okként azt hozták fel, hogy a Fogacsra vezető út már járhatatlan, sem gyalog, sem kocsival nem alkalmas közlekedésre. Tehát a mérai lelkész csak nyáron és Boconádon át közlekedik a Ledniczky-féle fogacsi részre. A megyei közigazgatási bizottság évekkor ezelőtt hozott végzése alapján a méraiak kötelezettsége lett volna az utat Fogacs határáig magas töltésű kőúttal biztosítani, de ezen munka a méraiak szegénysége miatt nem valósult meg. Így a plébános nem kötelezhető, hogy Fogacsra — ahol temető nem is volt — temetni menjen, hanem mint addig is, a fogacsiak a halottat, ahogy tudják, vállon beviszik Mérára, s a lelkész az ottani temetőben temeti el.<sup>21</sup>

1902-ben Tarnaméra községet végérvényesen kötelezték a fogacsi pusztán található nagyszámú tanköteles gyermekek oktatására az 1868. évi 38. és 47. szakasza alapján, így egy községi iskolát kellett felállítani és fenntartani. Mivel annak elhelyezésére leginkább alkalmas az a terület lett volna, ahol a kápolna áll — mely felekezeti tulajdon –, a község az egri érsekhez

<sup>14</sup> HU-EFL-AN. Par. Tarnaméra 4217/1891.

<sup>15</sup> Jászszentandrás.

<sup>16</sup> HU-EFL-AN. Par. Tarnaméra 2205/1892.

<sup>17</sup> HU-EFL-AN. Par. Tarnaméra 6090/1892.

<sup>18</sup> Uo.

<sup>19</sup> Uo.

<sup>20</sup> HU-EFL-AN. Par. Tarnaméra 2272/1895.

<sup>21</sup> HU-EFL-AN. Par. Tarnaméra 128/1899.

folyamodott, hogy a területből az iskola számára a községnek megfelelő telket ingyenesen átengedjen.<sup>22</sup>

Puchlin Kázmér alesperes-plébános nem támogatta az ötletet, szerinte a terület kell a kápolnaőrnek, mert ha ő nem lenne, akkor a kápolnát senki nem őrizné. Csak akkor lenne kivitelezhető, ha a tanító lenne a kápolnaőr, másrészt a kápolna környéki területre szükség van, mert búcsúkor jó idő esetén 5000 ember is volt ott, és csak azon a területen fértek el.<sup>23</sup>

Az egyházmegye válasza szerint, ha felekezeti iskola lesz, akkor átenged 6000 négyszögöl területet az iskola építésére.<sup>24</sup> A község szegény volt ahhoz, hogy az iskolaállítási kötelezettségnek eleget tegyen. Tarnaméra nagybirtokosa ebben az időben az izraelita Schossberger család volt, Pusztafogacsnak pedig a Bécsben lakó Táfber család. Mindkét nagybirtokos befizette az 5%-os iskolai adót, de csak azzal a feltétellel engedték igénybe venni, ha nem római katolikus felekezeti iskola építésére használják fel. Az ügy sokáig húzódott, míg végre a mérai lelkész Tarnaméra község közgyűlési jegyzőkönyve alapján a Fogacs pusztán építendő iskolát római katolikus jellegűnek mondta ki.<sup>25</sup>

A következő évben már a főispán is sürgette az érseket, hogy iskola létesítése ügyében az eredményt közölje, mert az ottani nagyszámú tanköteles gyermek vallási-erkölcsi oktatása sürgős.<sup>26</sup> Az iskola építésére vonatkozó terveket már 1901-ben elkészítette Kovács K. József építévállalkozó, a költségvetéssel együtt. A pusztafogacsiak 1868-tól 1894-ig nem fizették az 5%-os iskola adót, mint a községbeliek, pedig fizetniük kellett volna. Csak 1894-től járultak hozzá az iskolai terhekhez. Ha fizették volna, akkor már egy olyan alappal rendelkeztek volna, amely lehetővé teszi minden komolyabb erőfeszítés nélkül az iskola építését.<sup>27</sup> A megye közigazgatási bizottsága 1894. évi február 12-én tartott ülésének 497. számú határozata szerint a fogacsi tanyák birtokosai ugyanolyan arányban kötelesek a községbeli iskola fenntartásához hozzájárulni, mint a községbeli lakosok és birtokosok, mindaddig, amíg külön iskolát nem állítanak.<sup>28</sup>

A tervezet szerint az iskolát községi jelleggel Tarnaméra község építené fel a fogacsi római katolikus kápolna tulajdonát képező, az érsek által az iskolaépület és tanítói lakás céljára átengedendő területen, amiért viszonzásul a községi képviselő-testület kizárólag tarnamérai és fogacsi római katolikus hívek közül választaná meg iskolaszékét. Azt is megkívánta, hogy mindenkor római katolikus vallású tanítót válasszanak. A tanítói állomás javadalmazását egyharmad részben államsegélyből, kétharmad részben az 5%-os iskolai adóból fedezték.<sup>29</sup>

Heves vármegye közigazgatási bizottsága a tarnamérai-pusztafogacsi területi római katolikus iskolai első tanítói állás szervezését 1925. május 1-től kezdte.<sup>30</sup>

Az iskola létrejötte előtt Pahocsa Antal minorita szerzetes látta el néhány évig a tanítói feladatokat. 1921-ben hívta meg Pusztafogacs tanyai lakosságát, hogy „mivel teljes lelki elha-

<sup>22</sup> HU-EFL-AN. Par. Tarnaméra 626/1902.

<sup>23</sup> HU-EFL-AN. Par. Tarnaméra 772/1902.

<sup>24</sup> HU-EFL-AN. Par. Tarnaméra 5038/1902.

<sup>25</sup> Uo.

<sup>26</sup> HU-EFL-AN. Par. Tarnaméra 2901/1903.

<sup>27</sup> Uo.

<sup>28</sup> Uo.

<sup>29</sup> HU-EFL-AN. Par. Tarnaméra 2901/1903.

<sup>30</sup> HU-EFL-AN. Par. Tarnaméra 2408/1925.

gyatottságban élnek, vállalja szellemi életük vezetését és irányítását”, egyben vállalja a kis kápolnájuk gondozását. Támogatást is ígértek, egyrészt, hogy a tisztséggel járó 2 és fél hold szántóföldet megmunkálják, és amennyiben ennek termése elégtelen lenne, azt a sajátjukból pótolják, illetve fizetést is ígértek.<sup>31</sup> A tanyai nép lelki gondozása és gyermekeik iskoláztatása érdekében saját szobáját alakította át iskolának. A szerzetes Fedorcák József tarnabodi tanítóval tanított és a Zaránki Iskolaszékkal a gyermekeket vizsgáztatta.<sup>32</sup>

Az iskolaüggyel párhuzamosan sokat foglalkoztak a kápolna fenntartásával. 1925–1926-ban Fekete János kápolnaőr tisztította át a kápolnát. A zsúppal fedett lakóház, mely két szobából, konyhából és melléképületekből állt, hasonlóképpen megfelelt rendeltetésének. A szobák padlózatlanok voltak. A konyhában rakott tűzhely állt, melyhez új kémény épült. A zsúppal fedett melléképületek (1 istálló, 1 sertésól, 1 árnyékszék) tűrhető állapotban voltak. A lakóház udvarán volt még egy cementgyűrűkkel beépített gémeskút.<sup>33</sup>

A pusztafogacsi hívek látták a tarnaméri és zaránki templom helyreállítási munkálatait,<sup>34</sup> ezért elhatározták, hogy az igen elavult faszindely fedésű kápolnájukat eternitpalával és annak tornyát bádoggal befedetik, a régi szű ette fapadokat pedig hat darab új ülőhelyre cserélik. A költségek fedezésére 20 mázsa búzát szedtek össze a tanyai nép adományaiból.<sup>35</sup>

Pethes István nagybirtokos levelet írt az érseknek, Szmrecsányi Lajosnak, hogy rendelje el, hogy a fogacsi hívek legalább minden második vasárnap szentmise hallgatásban részesüljenek. Leveléből azt is tudjuk, hogy 712 főben állapította meg a római katolikusok számát.<sup>36</sup>

1940-ben árvíz sújtotta a területet, ezt onnan tudjuk, hogy a képviselő-testület kimondta, hogy a pusztafogacsi kápolnaőrnek a kápolnaföld haszonbérlete címen évenként fizetendő 3 métermázsa búzát és az adót az árvízre és jégverésre tekintettel az 1940. évre elengedte.<sup>37</sup>

1944. november 15-én bevonultak Tarnamérra az oroszok. Polgári emberéletben a két napig tartó harc után két fogacsi ember és egy 7 éves Vince-tanyai fiú vesztette életét, egy mérai asszony saját házában aknától megsérülve rövidesen elhunyt, valamint néhányan megsebesültek. Az ütközet Tarnaméra Tarnazsadány felé eső részén és a Tarna folyó közt történt. Sok ház és annak teteje megrongálódott. A templomtornyot megfigyelőhelyül használták, a templomban éjjel pár napig sok vöröskatona aludt. A plébániáról március 30-án, nagypénteken vonult ki Pest felé 55 altiszti iskolába járó katona. Pusztafogacson az iskola, a kápolna és az őrlakása sértetlen maradt. A Pethes-tanyán még áprilisban is voltak oroszok elszállásolva, és a lakosság panaszkodott a zaklatások miatt.<sup>38</sup>

A II. világháború után érseki utasítás rendelkezett arról, hogy a 300 léleknél népesebb filiákon külön egyházközséget kell létesíteni.<sup>39</sup> Pusztafogacson a szétosztott Pajzs-tanyával együtt a hívek száma több volt 300-nál, de a tanya szétszórt házakból állt, és messze voltak

<sup>31</sup> HU-EFL-AN. Par. Tarnaméra 5264/1925.

<sup>32</sup> Uo.

<sup>33</sup> HU-EFL-AN. Par. Tarnaméra 3169/1926.

<sup>34</sup> 1926-ban volt a felújítás.

<sup>35</sup> HU-EFL-AN. Par. Tarnaméra 3937/1927.

<sup>36</sup> HU-EFL-AN. Par. Tarnaméra 412/1936.

<sup>37</sup> HU-EFL-AN. Par. Tarnaméra 1868/1941.

<sup>38</sup> HU-EFL-AN. Par. Tarnaméra 794/1945.

<sup>39</sup> Czapi Gyula egri érsek körlevele VI.2392. sz.

egymástól — így nem volt községi jellege —, emiatt a plébános álláspontja szerint nem tekinthető filiának.<sup>40</sup>

1948-ban a pusztafogacsi hívek részére temető célra Répási Pál és neje megvásárolt egy 400 négyszögöl területű ingatlant. 200 négyszögölt vásároltak hozzá a hívek is, így 600 négyszögös telek állt rendelkezésre.<sup>41</sup> Az egyházközség kérelmére a járási tanács 8200-5/1954 EÜ. M. 3 §-a alapján temetőnek nyilvánította.<sup>42</sup>

## *20. századi változások Pusztafogacs életében*

Tarnaméra község 1945 után Pusztafogacs fejlesztését is előtérbe helyezte, fontos volt, hogy az ott élő emberek életminőségét is javítsák. Tarnaméra Község Végrehajtó Bizottsága 1953. november 29-én tárgyalta Vereb István javaslatát Pusztafogacs fejlesztésével kapcsolatban. Vereb javaslatot tett arra nézve, hogy a „parlamentarizmus megvalósításért” előtérbe kell helyezni a közügyekkel való aktívabb foglalkozást. Javaslatot tett a határi utak rendezésére.<sup>43</sup> A bizottsági tagok szorgalmazták egy pusztafogacsi kirendeltség felállítását, illetve szatócsbolt felállítását is, hogy a tanyán élők könnyebben intézhessék ügyeiket, és egyszerűbben, gyorsabban hozzájussanak az élelmiszerekhez.<sup>44</sup> Pusztafogacsra a Tanácsülés egyhangú határozattal javasolta és kérte a tanácsi kirendeltség felállítását, továbbá a lakosság jobb és gyorsabb áruellátásának biztosítása érdekében szatócsüzlet létesítését.<sup>45</sup>

1955 januárjában elhatározták, hogy a Kis-Tarnán a fogacsi kápolnánál hidat kell létesíteni, hogy ezáltal a Pethes-féle földek megközelíthetők legyenek, 8 km helyett 4-5 km lenne az út.<sup>46</sup> Másrészt kultúrház létesítéséről is döntöttek. Az állami tulajdont képező Pethes-tanya egyik épületének lebontása miatt megfelelő mennyiségű faanyag állt rendelkezésre, amelyből a tetőszerkezetet és a szükséges egyéb faanyagokat ki lehet nyerni. A lakosság társadalmi munkával segítené az építkezést, csak a berendezéshez kellene állami segítség.<sup>47</sup>

A fejlesztési terv részét képezte egy telefonállomás létesítése is. Az előterjesztés szerint Pusztafogacson közel 500 fő lakott a tanyákon. Ez a terület szétszórtan, Tarnaméra községtől 5 km távolságra fekszik. Minden előforduló és előfordulható esetre és balesettel számolva szükséges, hogy a pusztafogacsi rész középpontjában az iskolánál telefonállomást létesítsenek.<sup>48</sup>

A pusztafogacsi iskolánál mélyfúrású kút létesítését is tervbe vették, mivel a pusztafogacsi lakosságnak 35-40 gyermeke járt helyben iskolába, és sem az iskolának, sem a környéknek nem volt megfelelő minőségű ivóvíze, így a lakosság vízellátása érdekében egy mélyfúrású kút

<sup>40</sup> HU-EFL-AN. Par. Tarnaméra 3392/1947.

<sup>41</sup> HU-EFL-AN. Par. Tarnaméra 4778/1948.

<sup>42</sup> HU-EFL-AN. Par. Tarnaméra 4800/1954.

<sup>43</sup> HU-MNL-HML-XXIII. 1103.a. Tanácsülési jegyzőkönyvek. 1953. november 29.

<sup>44</sup> Uo.

<sup>45</sup> HU-MNL-HML-XXIII. 1103.a. Tanácsülési jegyzőkönyvek. Határozatok 1/13/1953.

<sup>46</sup> HU-MNL-HML-XXIII. 1103.a. Tanácsülési jegyzőkönyvek. 1955. január 3.

<sup>47</sup> Uo.

<sup>48</sup> Uo.

létesítése vált szükségessé. A Fogacson lévő kutak minősége nem volt alkalmas arra, hogy a gyerekek ivóvize legyen.<sup>49</sup>

A kultúrház mellé tűzoltószertár építése is a tervek közé került. Pusztafogacson nem volt olyan terem, ahol a lakosság akár gyűlésre, akár kulturális célból összejöhetett volna. Szükségnek látták a Pethes-tanyán lévő állami tulajdont képező épület alapanyagát felhasználva olyan kultúrtermet létesíteni, mely legalább 100 fő befogadására alkalmas, és amellyel otthont tud biztosítani kulturális rendezvényeknek. Az épület mellé egy tűzoltószertárat és egy pihenőszobát is terveztek. A tűzoltószertár megépítését az is indokolta, hogy 2800 kh terület mezőgazdasági tűzvédelméről volt szó.<sup>50</sup>

1956-ban napirendre került a kulákkérdés felülvizsgálata is, miszerint valamennyit „középparasztként kell tekinteni”. A tanácsból többen 1945 óta ismerték a kulákklistára került személyeket. Dolgozó ember valamennyi, akik kora reggeltől késő estig művelik a földet, éppúgy, mint régen, mert cselédet egyik sem tartott. Ezek az emberek általában mintaszerűen gazdálkodtak. A Tanácsülés egybehangzó véleménye alapján ezek az emberek kizsákmányoló tevékenységet nem folytattak, rendszeresen nem alkalmaztak cselédet. A Tanácsülés utasította a végrehajtó bizottságot, hogy — a dolgozók Pusztafogacson laknak, emiatt — szervezzenek Gazdaggyűlést Pusztafogacson, és az ottani termelőktől kérjenek szélesebb körű véleményt.<sup>51</sup>

Két évvel később, 1958-ban a községfejlesztésben csak 500 forintot terveztek Pusztafogacs fejlesztésére. Az új álláspont szerint Pusztafogacs szétszórt települését csak akkor lehet közművesíteni, ha tanyaközpontba tömörülnek.<sup>52</sup>

1965-ben a község lakásviszonyai mennyiségi és minőségi szempontból is javultak. A község házainak 40%-a épült teljesen újjá 1945 óta. A község átszervezése óta a pusztafogacsi területről is folyamatosan települt be az ottani lakosság, ennek következtében a tanyai területeken évről évre kevesebben maradtak, akik a község belterületén lakók rendelkezésére álló kulturális és egyéb jellegű adottságokat kénytelenek nélkülözni. A tanács végrehajtó bizottsági vezetői minden lehető támogatást biztosítottak, hogy a betelepülés előnyeivel kapcsolatos propagandát terjesszék a betelepülni szándékozó lakosok részére.<sup>53</sup>

A következő időszak egyetlen gazdasági fejlesztése a Holt-Tarnán Tarnaméra és Pusztafogacs között 1956–1957-ben épült híd kiszélesítése volt, mert a termelőségvetkezett széles munkagépei és a kombájnok a 3,65 méter széles hídon nem tudtak közlekedni.<sup>54</sup>

### *Az iskolaügy*

A közigazgatásilag Tarnamérához tartozó Pusztafogacson az iskolát 1928-ban alapították.<sup>55</sup> A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1927-ben a tarnaméra-fogacspusztai római katolikus elemi iskolához Eszes Zoltán volt simonyifalvi római katolikus elemi iskolai tanítót nevez-

<sup>49</sup> Uo.

<sup>50</sup> Uo.

<sup>51</sup> HU-MNL-HML-XXIII. 1103.a Tanácsülési jegyzőkönyvek. 1956. július 18.

<sup>52</sup> HU-MNL-HML-XXIII. 1103.a. Tanácsülési jegyzőkönyvek. 1958. december 8.

<sup>53</sup> HU-MNL-HML-XXIII. 1103.a. Tanácsülési jegyzőkönyvek. 18-2/1965.

<sup>54</sup> HU-MNL-HML-XXIII. 1103.a. Tanácsülési jegyzőkönyvek. 90/1965. VB. határozat.

<sup>55</sup> MÉSZÁROS 2024.

te ki.<sup>56</sup> Eszes Zoltán 34 éves, római katolikus vallású, nős volt, három gyermekkel, tanítói oklevelét 1912-ben szerezte a szegedi római katolikus tanítóképző intézetben. Kántori képesítése volt, illetve 15 éve működött a tanítói pályán; ebből több mint 8 évet elszakított területen töltött. 1927 februárjában jött át a mai Magyarország területére. Az előző tanév második felében a dombegyházi községi elemi iskolánál működött mint helyettes tanító.<sup>57</sup> 1927. december 14-én Eszes Zoltánt kinevezték a fogacspusztai római katolikus elemi iskolához rendes tanítóvá.<sup>58</sup> 1930-ban fegyelmi vizsgálat indult ellene, majd 1932-ben új helyre került.<sup>59</sup>

A következő tanító Bakonyik József személyében került a pusztára. Az 1932-es beszámoló szerint a fogacspusztai iskolában az 1931/32-es tanévben a mindennapi tankötelesek száma 52, a továbbképző ismétlőiskola tanköteleseinek száma 10 gyermek volt. A gyermekek 2-3 km távolságra laktak iskolájuktól.<sup>60</sup>

1947-es jegyzőkönyv tanulsága szerint az elnök ismertette az egyházi és a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumi rendeleteket, mely szerint egy tanerős osztatlan iskolákhoz második tanítói állást kell szervezni fejlesztésképpen a hetedik osztály bevezetésére, ahol a tanulók száma az 50-et eléri. Pusztafogacson a végzett tankötelesek összeírása során megállapítást nyert, hogy a pusztafogacsi iskolához tartozó területen a tankötelesek száma 79 fő. A magas létszám így indokoltta tette, hogy az iskolához az új tanév kezdetéig új állást szervezzenek a község anyagi fenntartásával. A község 10%-os helyi fizetést, lakást biztosított a második tanító számára, és ez tanítónői tanerőt kívánt a nőnevelés és leánynevelés érdekében.<sup>61</sup>

A II. világháború utáni időszak a tanyasi iskolák megszűnésének kora. A mezőgazdaságban bekövetkezett változások (földosztás, majd a szövetkezetesítés) alapvetően megváltoztatta a tanyákon élők életmódját. Az 1960-as évekig természetes megszűnésekről beszélhetünk, mert egy-egy tanyai rész elnéptelenedett, így az iskola feleslegessé vált. Az 1961. évi I. törvény még számolt a tanyai iskolákkal, tantervek készülnek az osztatlan, illetve a részben osztott iskolákra, de ezzel párhuzamosan létrehozták a tanyai kollégiumokat, megkezdődtek a tanyai iskolák előbb fokozatos, majd gyorsított felszámolásai.<sup>62</sup> Gyakran a pedagógusokat is külön meg kellett győzni a körzetesítés célszerűségéről. A tanyán már többé-kevésbé berendezkedtek, közvetlenebb, családiasabb kapcsolatot teremtettek a szülőkkel.

Nagyfejeő Ede igazgató az 1955–1956-os tanévtől vezette a tarnaméra-pusztafogacsi kis létszámú iskolát. Dolgozott a tanyavilág kulturális felemelkedése érdekében is. Az 1959. évi termelősövetkezeti átszervezést agitációs munkával segítette. Részt vett a termelősövetkezeti gyűléseken, ahol hozzászólásaival támogatta a vezetés munkáját. 1959-ben megalakult a Virágzó és Új Erő névvel Pusztafogacson a termelősövetkezet. Működéséről nagyon sok panasz érkezett.<sup>63</sup>

<sup>56</sup> HU-EFL-AN. Par. Tarnaméra 6145/1927.

<sup>57</sup> Uo.

<sup>58</sup> HU-EFL-AN. Par. Tarnaméra 6757/1927.

<sup>59</sup> HU-EFL-AN. Par. Tarnaméra 3523/1932.

<sup>60</sup> HU-EFL-AN. Par. Tarnaméra 4620/1932.

<sup>61</sup> HU-EFL-AN. Par. Tarnaméra 3967/1947.

<sup>62</sup> KOMLÓSSY 1997: 6–7.

<sup>63</sup> HU-MNL-HML-XXIII. 1103.a. Tanácsülési jegyzőkönyvek. Nagyfejeő Ede igazgató beszámolója az 1959–1960. tanévről.

1962-ben Keresztesi Lajos VB-titkár javasolta a pusztafogacsi általános iskola felső tagozatának megszüntetését. A tanulók létszáma ekkor már csak 36 fő volt. Eldöntötték, hogy komoly szervezésre van szükség: a művelődési otthon ismeretterjesztő előadásait úgy kell ütemezni, hogy arra az időpontra essen, amikor a termelőszövetkezetek gyűlést tartanak, így nem kell különösebben szervezni, mert úgyis együtt lesznek az emberek, így sok érintett ott lehet azok közül is, akiket az iskolaügy érint.<sup>64</sup>

Az 1963/1964. tanévben tovább csökkent a tanulói létszám, 19 gyermek járt az iskolába. Két nevelő volt, egy házaspár. Törvény írta elő, hogy ilyen kis létszámú iskola két tanerőt nem tarthat, így az egyik félnek be kellett volna járni a tarnaméri iskolába. Ebbe a megoldásba ők nem mentek bele. A Művelődési Minisztérium határozata értelmében rövid időn belül meg kellett szüntetni a tanyasi iskolákat, és körzetesítették a kisebb községi iskolákat.<sup>65</sup> A következő évre tovább csökkent a tanulói létszám, egy család két gyermekkel beköltözött Boconádra, így a 11-ből már csak kilenc maradt. A gyermekek életkorából egyértelműen látszott, hogy a következő tanévre már csak öt-hat gyermek maradt volna Pusztafogacson, ezért már nem érdemes fenntartani az iskolát.<sup>66</sup> 1945 után 24 család költözött a községekbe, hat Tarnamérára, 18 más községekbe (Boconád, Jászszentandrás). Ezeknek a családoknak pozitív irányba változtak a lakáskörülményeik a korábbi kifogásolható tanyai lakóházakhoz képest, így egymás után költöztek el a kényelmesebb élet reményében. Döntés született az iskola bezárásáról, és elkezdtek tárgyalni az ott maradt gyermekek helyzetéről.<sup>67</sup>

A Végrehajtó Bizottság álláspontja, hogy a megmaradt 5-6 gyermek Tarnamérán és a szülők részére közelebb fekvő községekben elhelyezhető, így nem lehet akadálya, hogy a pusztafogacsi iskola megszűnjön. A VB utasította az általános iskola igazgatóját, Keresztesi Péter nevelőt, hogy elősegítse a pusztafogacsi gyermekek beiskolázását a szülők által megjelölt helyre.<sup>68</sup>

1965. november 24-én Tarnaméra Községi Tanács Végrehajtó Bizottsága döntött a pusztafogacsi iskola mielőbbi lebontásához szükséges terv előkészítéséről. Emellett négy elsős gyermeknek bejárást kellett biztosítani Pusztafogacról Tarnamérára. Határozatot hoztak arról, hogy Almádi Istvánné Táncsics úti lakos a pusztafogacsi gyermekek részére biztosítson egy szobát, ahol a gyermekek hétfőtől szombatig felügyelet mellett tartózkodhattak. A költségekhez a művelődési osztály hozzájárult. A négy tanuló szombati hazaszállítását és a hétfői beszállítását is meg kellett oldania téli hónapokban.<sup>69</sup> Erről a december 11-i ülésen döntöttek, miszerint a gyermekek elhelyezést nyertek Almádi Istvánné házában. Az étkeztetésüket a napközi otthon, a hétvégi hazaszállításukat pedig az Ezüstkalász Termelőszövetkezet biztosította.<sup>70</sup>

<sup>64</sup> HU-MNL-HML-XXIII. 1103.a. Tanácsülési jegyzőkönyvek. Beszámoló az iskola munkájáról az 1961/1962. tanévben.

<sup>65</sup> HU-MNL-HML-XXIII. 1103.a. Tanácsülési jegyzőkönyvek, 1963/1964. tanév. Jelentés a pusztafogacsi iskola megszüntetésének jelenlegi helyzetéről.

<sup>66</sup> HU-MNL-HML-XXIII. 1103.a. Tanácsülési jegyzőkönyvek. 1964/1965. tanév. Beszámoló pusztafogacsi iskola megszüntetésének kérdéséről.

<sup>67</sup> HU-MNL-HML-XXIII. 1103.a. Tanácsülési jegyzőkönyvek. 1965. március 13.

<sup>68</sup> HU-MNL-HML-XXIII. 1103.a. Tanácsülési jegyzőkönyvek. 82/1965.VB határozat.

<sup>69</sup> HU-MNL-HML-XXIII. 1103.a. Tanácsülési jegyzőkönyvek. 1965. november 24. 172-3/1965. VB. számú határozat.

<sup>70</sup> HU-MNL-HML-XXIII. 1103.a. Tanácsülési jegyzőkönyvek. 1965. december 11.

*A pusztulás útján*

1961-ben a *Heves Megyei Népiújság* tudósítója elutazott a pusztafogacsi tanyavilágba, és részletes leírást közölt az általa tapasztaltakról.

„Út alig, ember sehol. Végre, véletlenül mégiscsak ráakadtunk a kizöldült lombok közé rejtett tanyára. Az iskolában Nagyfejeő Ede vezető tanító, aki egyben a tanyaközpont kultúrházának is az igazgatója. Erősen alkonyodott már, lámpát kellett gyújtani. A fővárosi eleganciával berendezett szobákban, s a tágas, modern konyhában semmi nem emlékeztet arra, hogy a tanítóházaspár tanyán él. [...] Nem olyan már a tanyavilág, mint a hajdani írók elbeszéléseiben! — mondja Nagyfejtő Ede. — Az emberek érdeklődnek minden iránt, ami az életben, a tudományban, a világban történik. Száz férőhelyes kultúrházunk estéről estére megtelik hallgatókkal, akár ismeretterjesztésről, akár színdarabról legyen is szó.”<sup>71</sup>

A további pusztuláshoz hozzájárult, hogy 1971. március 31-én az Országos Kőolaj- és Gázipari Tröszt Geofizikai Kutatási Üzem emberei a tarnaméra-pusztafogacsi műemlékkápolna közvetlen közelében két robbantást végeztek, körülbelül 100 és 160 méterre. A két robbanás a műemlékkápolna épületében tetemes kárt okozott, a kápolna keleti oldalán az esőkivető és eresz teljesen leszakadt. Ugyanezen oldalon a fal felső részéből jó másfél méteres falrész kiszakadt. A két hosszanti fal derékban tetőtől talpig csúnyán átrepedt, és a vakolat is sok helyen lehullott.<sup>72</sup>

1973-ra annyira eltűntek az emberek a pusztából, hogy Király Mihály tarnamérai plébános levélben számolt be az egri érseknek a pusztán tapasztaltakról. A kápolnához tartozó harangozóház, az egykori „remetelak” elpusztult, néhány ajtó, deszkadarab maradt a kápolna sekrestyéjében elhelyezve. Régen a környék 8-10 községének kedvelt búcsújáróhelye volt. A hozzá tartozó tanyak lakóinak száma körülbelül 600-700 fő, 1973-ban már csak két-három család lakott ott. A kápolna tetőzete rossz állapotban volt az olajkutatók robbantása miatt. Kívülről a vakolat lehullott. A kápolna mellett nagyjából 200 ölon temető terül el, benne még le nem járt sírhelyek vannak. A temetőt 1955-ben szentelte fel Németh Sándor, akkori tarnamérai esperes-plébános. A temető közepén még állt a kőből készült nagy feszület. A sírok még gondozottak voltak. A temetőben egy földbirtokos kriptája is állt,<sup>73</sup> használata még nem járt le. A kerítés teljesen tönkrement. Több értékesebb felszerelést a tarnamérai templomba vittek. Korábban havonta volt mise, de mivel a hívek elköltöztek, csak a kápolna búcsúünnepén, Nepomuki Szent János napján, illetve az azt követő vagy megelőző vasárnap volt kint szentmise.<sup>74</sup>

1977-ben a kápolnát felügyelő, a közelben lakó Kókai Jenő beköltözött Jászszentandrásra, így már senki nem volt, aki figyelt volna a műemlékkápolnára és annak berendezéseire. Király Mihály plébános engedélyt kért arra, hogy a pusztafogacsi kápolna néhány berendezését be-

<sup>71</sup> *Népiújság* 1961: 12/78–101, 2.

<sup>72</sup> HU-EFL-AN. Par. Tarnaméra 1971 (iktatószám nélkül).

<sup>73</sup> Ma is áll, csak nagyon elhanyagolt állapotban, hasonlóan a sírok többségéhez. Az ott eltemetett elhunytak hozzátartozói közül már egyre kevesebben élnek.

<sup>74</sup> HU-EFL-AN. Par. Tarnaméra 3054/1973.

szállíttassa a tarnaméri templomba. A plébános jelentése szerint 1977-ben már csak a távolabb eső helyeken volt hat lakott tanya, idősebb lakókkal.<sup>75</sup>

### Összegzés

Az alföldi tanyasi gazdálkodás fénykora a 19. század végén, a 20. század első felében volt. A tanyákon megtermelt áruk értékesítését segítette a vasúti összeköttetés kiépítése, illetve a tanyasi gazdálkodás biztosította a családok önellátását is. A II. világháborút követően a tanyasi gazdálkodás körülményei megváltoztak: a gazdáknak fel kellett adniuk a tanyai gazdaságokat, így a tanyák jelentős része már a „kollektivizálás első hullámában” megszűnt. A tanyaépítést 1950-ben betiltották, a meglévő tanyák esetében pedig csak a javítást engedélyezték. Az 1960-as években — a nagyüzemi gazdálkodás térhódításának köszönhetően — megindult a tanyarombolás, mellyel hatalmas határrészek váltak teljesen üressé.<sup>76</sup>

Ez a tendencia Pusztafogacs esetében is teljes mértékben követte a Magyarország más tájain lévő modellt, a falvakba költözés, esetleg urbanizáció következtében minden évben egyre kevesebb ember maradt a tanyákon. Az iskola létszámadataiból nagyon jól kitűnik, hogy Pusztafogacs lakossága teljesen előregedett, egyre kevesebb fiatal maradt a pusztában, a lakók többségében a környező településekre költöztek. Ezek a családok hozzájárultak ahhoz, hogy a környéki települések lakosság száma megnövekedett, a falvak fejlődtek, a pusztában pedig alig maradtak lakott házak. Ha megnézzük a 1960-as évek légifotóit, nagyon jól látszik, hogy pár év alatt teljes tanyakomplexumok tűntek el, helyüket átvette a szántó föld, amely szerves részét képezi a tarnaméri termelészövetkezet földterületének. Ha ma kimegyünk Pusztafogacsra, csak a kápolna és a körülötte megmaradt temető utal arra, hogy egykor lakott területen állunk, illetve, ha alaposan szétnézünk, akkor megtalálhatjuk az iskolaudvaron a fűrt kút maradványait.

### Felhasznált irodalom

#### LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Tarnaméra község tanácsülési jegyzőkönyvei 1951–1990.

Magyar Nemzeti Levéltár Heves Vármegyei Levéltára XXIII. 1103.a. Tarnaméra község tanácsülési jegyzőkönyve.

Tarnaméra Római Katolikus Plébánia.

Egri Főegyházmegyei Levéltár Archivum Novum (továbbiakban HU-EFL-AN) Acta parochialis Tarnaméra.

HU-EFL-AN Egyházlátogatási jegyzőkönyvek. Canonoca Visitatio Tarnaméra, 1819.

<sup>75</sup> HU-EFL-AN. Par. Tarnaméra 2389/1977.

<sup>76</sup> SZENTI 2001: 68–79.

SAJTÓFORRÁS

*Heves Megyei Népiújság*, 1961. április, 12/78–101.

SZAKIRODALOM

BARSI József

1863 Az elemi tanügy állása az egri érseki megyében 1861/2-ben. *Statistikai Közlemények*, 5/1.

DERCSÉNYI Dezső — VOIT Pál (szerk.)

1978 *Heves megye műemlékei III.* (Magyarország műemléki topográfiája 9.) Budapest: Akadémiai Kiadó.

FÉNYES Elek

1837 *Magyar országnak, 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben III.* Pest: Trattner-Károlyi.

GALÁRFI László

1976 *A 600 éves Tarnaméra.* Tarnaméra: Hazafias Népfront Községi Bizottsága.

HUSZÁR Éva, B.

2002 Heves megye elpusztult falvainak történeti topográfiája. In CSIFFÁRY Gergely (szerk.): *Historia est... Írások Kovács Béla köszöntésére.* Eger: Heves Megyei Levéltár.

KOMLÓSSY Ákos

1997 Tanyai iskolák, tanyai tanítók. *Iskolakultúra* 7/6–7, 94–102.

Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal (összeáll. és kiad.)

1937 *Magyarország földbirtokosai és földbérlői. (Gazdacímtár). A 100 kat. holdas és ennél nagyobb földbirtokok és földbérlések az 1935. évi adatok alapján.* Budapest: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal.

MÉSZÁROS Ádám (gyűjt.)

2024 *Pusztai iskolák nyomában — virtuális kiállítás.* [https://mnl.gov.hu/mnl/hml/pusztai\\_iskolak\\_nyomaban\\_virtualis\\_kiallitas](https://mnl.gov.hu/mnl/hml/pusztai_iskolak_nyomaban_virtualis_kiallitas) (letöltés ideje: 2024. szeptember 3.)

SOÓS Imre

1975 *Heves megye községei 1867-ig.* Eger: Heves Megyei Levéltár.

1985 *Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése.* Budapest: Szent István Társulat.

SZECSKÓ Károly

2002 *Tarnaméra története 1334–2000.* Tarnaméra: Tarnamérai Társult Vadász Jogközség.

SZENTI Tibor

2001 Tanyarendszerünk múltja és egy lehetséges jövőképe. *Hitel* 7, 68–79.

*Pusztafogacs — The Rise and then Disappearance of a Puszta from the Map*

The heyday of lowland farming was in the end of the 19<sup>th</sup> century and in the first half of the 20<sup>th</sup> century. The sale of the goods produced on the farms was helped by the construction of railway connections, and farm management ensured the families' self-sufficiency. After World War II, the conditions of farm management changed: farmers had to give up their farms, so a significant part of the farms disappeared already in the "first wave of collectivisation". The construction of these farms was banned in 1950, and in the case of existing farms, only repairs were allowed. In the 1960s — due to the expansion of large-scale farming — the destruction of farms began, with which huge areas of the border became completely empty.

In the case of Pusztafogacs, this trend fully followed the models in other regions of Hungary, as a result of moving to villages or perhaps urbanization, fewer and fewer people remained in the countryside every year. It is very clear from the school's headcount data that the population of Pusztafogacs has completely aged, fewer and fewer young people remained in the farms, the majority of residents have moved to the surrounding settlements. These families contributed to the fact that the population of the surrounding settlements increased, the villages developed, and there were hardly any inhabited houses left in the farms. If you look at the aerial photos of the 1960s, it is very clear that entire farm complexes disappeared in a few years, and were replaced by arable land, which were an integral part of the land area of the Tarnaméra producer cooperative. If we go out to Pusztafogacs today, only the chapel and the remained cemetery around it indicate that we are standing in a once inhabited area, and if we look closely, we can find the remains of a drilled well in the school yard.

